

УДК 347.77.028:347.211

О.М. ГОЛОВКОВА, Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Ключові слова: інтелектуальна власність, правова охорона, авторські права, суміжні права, право промислової власності

Історія правового регулювання людьми відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю, нараховує десятки тисячоліть, а правові норми, які охороняли ці відносини, чи не найдавніші серед інших юридичних правил поведінки.

Закономірності діалектики такі, що будь-який рух у майбутнє неможливий без спрання на минуле. Ю.І. Новик зазначає, що створенню правових норм завжди передують відображення у суспільній правосвідомості тих соціальних потреб, на які ці норми покликані відгукнутися [1, с. 28]. Отже, для того, щоб пропонувати будь-які шляхи вдосконалення тих чи інших правових норм, необхідно дослідити той історичний період, в який вони зароджувалися і розвивалися.

Питанням історичного розвитку правової охорони інтелектуальної власності присвячені праці таких відомих вчених таких, як С.О. Довгий, В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, В.О. Жаров, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, О.О. Пиленко, О.Д. Святоцький, О.П. Сергєєв та інші. Однак, як правило, дослідження генезису охорони інтелектуальної власності проводилося не комплексно, а зосереджувалося тільки на дослідженні окремих її інститутів: авторського і суміжних прав, права промислової власності. До того ж в більшості юридичної літератури початок правової охорони інтелектуальної власності ототожнюють з прийняттям у 1710 року Статуту королеви Анни, хоча історичні факти

свідчать про існування охорони інтелектуальної власності ще за часів античності.

З огляду на це, метою нашої статті є аналіз історичного генезису правової охорони інтелектуальної власності, взаємозв'язку минулого і сьогодення. В статті розкрито генезис правової охорони інтелектуальної власності, виявлено провідні тенденції її розвитку, запропоновано авторську періодизацію розвитку правової охорони результатів інтелектуальної діяльності людини.

Зупиняючись на генезисі й основних етапах розвитку правової охорони інтелектуальної власності, слід відзначити, що оптимальним критерієм періодизації її історії є, напевно, модифікація форм власності.

Джерела правового регулювання охорони інтелектуальної беруть свій початок з глибокої давнини. Так, одночасно зі свідомою діяльністю у людини виникло бажання зберегти і закріпити за собою переваги і вигоди, які вона отримує внаслідок впливу на природу або створення чогось. Наприклад, ще на зорі людства, в період первісного ладу, ретельно зберігалися і передавалися по спадку секрети добування вогню, створення зброї тощо. Слід зазначити, що у цей період регулятором відносин був формально незакріплений звичай.

За часів античності, безумовно, не існувало будь-яких законів про права авторів і винахідників, але вже у Стародавньому Єгипті та Стародавній Греції існувало поняття літературної власності, яке підтверджується чисельними прикладами. Так, Аристофан неодноразово дорікав своїх суперників у плагіаті, і в той же час сам часто використовував мотиви інших авторів. Філострат з Олександрії звинувачував Софокла у запозиченнях з трагедій Есхіла, а Есхіла – у запозиченні у Фрініха [2, с.7]. Ще одним яскравим прикладом регулювання суспільних відносин в сфері інтелектуальної власності може стати випадок, описаний у VII книзі трактату Вітрувія «Про архітектуру», де розповідається про літературні змагання, які проводилися в Олександрії. Суддя змагань, граматик Арис-

тофан, присудив нагороду далеко не найкращому письменнику. На питання про мотиви такого рішення Аристофан відповів, що всі інші учасники змагання надали точні копії з творів інших авторів. Після цього всіх плагіаторів було вигнано з Олександрії [2, с.9]. Уже 2300 років тому в Афіській республіці існувало право на захист цілісного твору і заборона вносити до нього зміни [3, с.24]. Ідея охорони об'єктів права інтелектуальної власності отримує свій розвиток з законодавчим закріпленням приватної власності у Римі. У Римському праві було розроблено розгорнуту договірну систему. Саме тому, у той час для видання творів вже вимагалася згода автора, між видавництвом і автором склалися угоди про видання книг. Отже, можна зробити висновок про те, що вже за часів античності існувала потреба в регулюванні суспільних відносин в сфері інтелектуальної власності, але на зорі цивілізації практично не було ні фактичних прав, ні юридичних документів на результати творчої діяльності. Ми вважаємо, що виникнення книгодрукування стало фундаментом, на якому з'явилося законодавство про охорону інтелектуальної власності.

У Середньовіччі до появи законів, пов'язаних з інтелектуальною власністю, передував достатньо довгий період видачі привілеїв, які охороняли відносини в цій сфері. Але не можна сказати, що вони безпосередньо регулювали вищезазначені відносини, бо спочатку, як правило, носили різноманітний характер, зокрема, стосувалися прав на торгівлю, монопольне виготовлення певних товарів. Перші привілеї по захисту видавничої справи були видані у 1357 році в Лондоні гільдії переписувачів і художників-ілюстраторів на монопольне право видавництва, а також у 1491 році у Венеції власникам типографій Ратдольфу і А. Мануцію. В Англії у 1567 році Єлизавета видала якомусь Гастінгсу привілеї на виключне право торгувати особливою тканиною «he could have the sole trade». Дещо пізніше був виданий привілеї Гумфрею на інструмент для випла-

вки свинцю [4, с.91]. Слід зауважити, що привілеї надавалися за особисті заслуги без будь-якої законодавчої регламентації порядку їх видачі. Система привілеїв, тобто монопольних прав, зазнавала все більшої критики, автори та винахідники все активніше заявляли про свої права.

Тільки в XV-XVII ст. в Європі з'являються закони, які охороняють права творчості. Охорона прав винахідників розпочалася вперше у Венеціанській республіці. 19.03.1474 року там було прийнято закон про монопольне право автора на використання свого винаходу протягом 10 років. У 1546 році видано королівський указ, за яким будь-який твір, який надруковано в Англії, повинен мати відомості про автора і типографа та дату опублікування. Також в Англії вперше було прийнято патентний закон. Так, в 1623 році за короля Якова Стюарта було прийнято «Статут про монополії» [5, с.10], яким проголошено виключне і незалежне від волі короля право кожного, хто створить і застосує технічну новинку, монопольно користуватися протягом 14 років вигодами та перевагами з нього. Ми погоджуємося з думкою О.О. Пиленко, який критикував тези про те, ніби цей закон став прообразом сучасних патентних законів [6, с.93]. Він зазначав, що згадування виключних прав, які ґрунтуються на привілеї, є лише чисто зовнішнім явищем, що суттєво не вплинуло на еволюцію принципів.

В юридичній літературі першим значним положенням про авторське право прийнято визнавати Статут королеви Анни, прийнятий 10.04.1710 року. Цим нормативним актом автору надавалось виключне право на опублікування твору протягом 14 років з моменту його створення з можливістю продовження такого права за життя автора ще на 14 років. Отже, в праві Великобританії робився наголос на виключне право монопольного використання тих переваг, які надає новинка (ідея). В свою чергу, це призводило до можливості отримання автором під час визначеного законом терміну більшого прибутку, ніж конкурентам.

Значний внесок у формування права інтелектуальної власності зроблено французами. Так, Людовик XVI видав в 1777 році 6 ордонансов, які визнавали за авторами права на публікацію і продаж своїх творів. Пізніше декретами 1791 і 1793 років було встановлено право на використання твору і виключне право автора на відтворення своєї літературної праці. [7, с.26] Саме у Франції 07.01.1791 року було прийнято патентний закон, що рядом авторів визначається початком патентного права. Безумовно, цей закон був прогресивнішим за англійський і більш детально регламентував відносини, що виникали внаслідок створення винаходу. З німецьких держав Саксонія першою у 1694 році прийняла закон про захист авторських прав. В ці ж роки з'являються перші закони федеральні закони Північноамериканських Сполучених Штатів на охорону книг, карт, постанов та інших форм творчості. Більш повний розгляд цих питань є темою окремого спеціального дослідження і тут не розглядається.

Що стосується генезису правової охорони інтелектуальної власності в Україні то в різні часи діяли законодавства тих держав, до складу яких входили українські землі: Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської держави, Австро-Угорщини. Ці чинники зумовили те, що тривалий час на території України діяли акти законодавства різних держав [8, с.76-77].

На відмінність від західноєвропейських країн становлення і розвиток правової охорони авторського права у нашій державі припало на XIX ст. Головним чином, більш пізній розвиток обумовлювався її соціально-економічним та політичним становищем, своєрідністю історичного розвитку. Першими вітчизняними законодавчими актами в галузі інтелектуальної власності стали Патентний закон Росії «О привилегиях на разные изобретения и открытия в художествах и ремеслах» (1812) і Цензурний статут (1828) з окремою главою «О сочинителях и издателях книг».

Подальший розвиток законодавства в XIX

ст. йшов шляхом розширення переліку об'єктів охорони. Наприклад, у 1845 і 1848 роках були визнані права на музичну і художню власність [9, с.8]. Важливим етапом розвитку авторського права царської Росії стало прийняття у 1911 році Закону «Положення про авторське право», який діяв і на території нинішньої України.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року не змінила норми щодо інтелектуальної власності, а вже Жовтнева соціалістична революція 1917 року рішуче і безповоротно відмінила раніше діюче законодавство і розпочала побудову нового, соціалістичного права, в тому числі і права інтелектуальної власності.

Слід зауважити, що нове право інтелектуальної власності будувалося колишніми російськими вченими-юристами і тому деякі норми колишнього законодавства було перенесено у нове.

Взагалі, в період з 1917 по 1991 рр., коли країна прагнула збудувати комунізм і соціалізм в сфері інтелектуальної власності, на нашу думку, можна виділити такі етапи правового розвитку.

1. 1917-1924 рр. Цей період характеризувався занепадом у розвитку вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності.

2. 1924-1928 рр. Важливим етапом розвитку інституту інтелектуальної власності стало прийняття двох важливих нормативно-правових актів: 12.09.1924 року ЦВК СРСР - Положення про патенти на винаходи, згідно якого патент знову стає єдиною формою охорони винахідницьких прав [10, с.19], в сфері охорони авторського права 30.01.1925 року - загальносоюзний Закон «Основи авторського права», який отримав досить широке практичне застосування.

3. 1928-1961 рр. Цей етап ознаменувався прийняттям нового загальносоюзного закону «Основи авторського права» (16.05.1928 року). Після цього Закону у всіх союзних республіках було видано республіканські закони. Так, 06.02.1929 року постановою ЦВК і

РНК УРСР затвердила перший український закон «Про авторське право». Щодо права промислової власності, то тут законодавець теж не стояв на місці. У 1931 році закон про патенти та винаходи було замінено Положенням про винаходи і технічні вдосконалення. За цей період законодавство про винаходи переглядалося ще двічі – у 1941 і в 1959 роках. Закон про промислові зразки 1924 року відмінили в 1936 році, але якогось нового акту прийнято не було. Охорону промислових зразків здійснювали в межах законодавства про авторське право [11, с.42].

4. 1961-1973 рр. Цей етап розпочався з прийняття у 1961 році загальносоюзного Закону «Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік». Безперечно, позитивом цього нормативно-правового акту було те, що інститут інтелектуальної власності включено до складу цивільного законодавства. Крім того, само по собі нове законодавство підвищило правове значення цього інституту.

5. 1973-1991 рр. В цей період простежується активна участь у міжнародній охороні інтелектуальної власності. У зв'язку з цим потребує удосконалення національно-правове регулювання в сфері інтелектуальної власності. Юристи-фахівці висловлюють думки про необхідність зближення правового регулювання у вищезазначеній галузі з принципами, характерними для більшості розвинених країн. Для цього пропонувалося узгодити законодавство в сфері права інтелектуальної власності з вимогами основних міжнародних конвенцій.

6. 1991 р. – дотепер. З утворенням України як самостійної держави та орієнтацією її на розвиток ринкових відносин зазначено недостатній рівень охорони в ній інтелектуальної власності. Виникла потреба створення власного законодавства в сфері інтелектуальної власності, приведення його у відповідність до міжнародного законодавства. Подальше становлення інтелектуальної власності потребувало теоретичної основи. Законодавцем було прийнято цілу низку законів та ін-

ших нормативно-правових актів. На сьогодні в Україні правовідносини в сфері інтелектуальної власності регулюються окремими положеннями Конституції України, нормами Цивільного, Кримінального, Господарського та Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також нормами десяти спеціальних законів і близько ста підзаконних нормативно-правових актів. Законодавство України в сфері інтелектуальної власності сьогодні є розрізненим і нескоординованим, тому потребує певної систематизації. Безумовно, що центральна роль в ієрархії системи законодавства в сфері інтелектуальної власності належить прийнятому 16.01.2003 року Верховною Радою України Цивільному кодексу України, четверта книга якого має назву «Право інтелектуальної власності» [12].

Окрім зазначених національних нормативно-правових актів, в Україні застосовуються норми міжнародного права. Так, Україна є учасницею 18 багатосторонніх міжнародних договорів в сфері інтелектуальної власності, які адмініструє Всесвітня організація інтелектуальної власності, а також п'яти міжнародних угоди держав СНД і десяти двосторонніх міжурядових угод у цій сфері [13, с.5-6].

Отже, сьогодні Україна стоїть на шляху реформування своєї власної системи права інтелектуальної власності (інтелектуального права). З одного боку Україна бере участь у всіх основних (базових) загальноновизнаних міжнародних договорах у сфері охорони інтелектуальної власності, з іншого - українське законодавство сформоване далеко не в остаточному вигляді. На необхідність оновлення існуючої системи інтелектуального законодавства звертається увага в наукових статтях, а також в багатьох документах як дослідницького [13, с.5-6], так і політичного змісту, таких як Програма розвитку державної системи охорони інтелектуальної власності в Україні, Програма інтеграції України до Європейського Союзу Рекомендації парламентських слухань: «Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законо-

давчого забезпечення та правозастосування»

В даний час йде широка дискусія про подальші шляхи розвитку системи законодавства про інтелектуальну власність. Все більшої уваги приділяється державній політиці у сфері регулювання суспільних відносин з приводу інтелектуальної власності щодо відповідності світовим стандартам і бажання провести гармонізацію внутрішнього законодавства з нормами основоположних міжнародних правових актів. Про невідповідність деяких положень внутрішнього законодавства нормам конвенцій і міжнародних договорів, до яких приєдналася Україна, йдеться в багатьох дослідницьких роботах, присвячених проблемам регулювання інтелектуально-правових відносин [13, с.5-6; 14, с.116-117; 15, с.29;]. Розробляються і обговорюються проекти змін в спеціальні закони у зв'язку з появою нових результатів інтелектуальної діяльності, а також нових способів фіксації і розповсюдження інтелектуальних продуктів. Так, останні досягнення в області цифрової технології, мовного зв'язку тощо, обумовлені інтенсивним технологічним розвитком, породили багато питань щодо охорони прав мовних організацій, глобальної мережі Інтернет. Також сьогодні існують закони, які не приведені у відповідність із Цивільним кодексом України, не врегульовано належним чином питання охорони комп'ютерних програм, баз даних, промислових зразків і корисних моделей, «ноу-хау», раціоналізаторських пропозицій, існує неоднозначність термінології в різних нормативно-правових актах.

Однією з тенденцій розвитку законодавства про інтелектуальну власність є думка про те, що вирішення існуючих законодавчих проблем можливо з прийняттям єдиного закону, який би визначав систему норм інтелектуального права в цілому. Прикладом може слугувати практика Франції, де Кодекс інтелектуальної власності складає основи охорони і правового регулювання інтелектуальної власності [16]. Заслужують уваги і здобутки російських вчених-цивілістів і спе-

ціалістів з інтелектуальної власності, які стверджують, що правова природа інтелектуальної власності більш ніж специфічна в порівнянні з природою об'єктів цивільного права і, за таких умов, включення нормативно-правової бази інтелектуального права до Цивільний кодексу приводить до порушення зв'язку елементів загальної частини ЦК РФ з елементами інших його складових частин. Саме тому вони наголошують на необхідності підготовки і прийняття Кодексу інтелектуальної власності [17, с.22.]. В Україні у 2004 році також були зроблені спроби кодифікувати сферу інтелектуальної власності. Так, народними депутатами України Б.І. Тарасюком і Р.М. Зваричем подано до Верховної Ради України проект Кодексу України про інтелектуальну власність (реєстрац. № 5620 від 07.06.2004 року), в якому запропоновано прийняти єдиний консолідований акт, скасувавши при цьому Книгу IV Цивільного кодексу України «Право інтелектуальної власності», Главу 16 Господарського кодексу України, спеціальні Закони України: «Про авторське право і суміжні права»; «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»; «Про охорону прав на промислові зразки»; «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг»; «Про охорону прав на зазначення походження товарів»; «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», якими регламентовано різні аспекти зазначеної сфери. Але запропонований проект мав низку недоліків: звужував сферу регулювання, мав некоректно сформульовані положення, неузгодженості його норм тощо. З цього питання було проведено наукову експертизу та круглий стіл у Верховній раді України, де вирішено не поспішати з прийняттям Кодексу про інтелектуальну власність [18; 19, с.61].

Безумовно, ідея з'єднання в одному систематизованому нормативно-правовому акті загальних умов регулювання суспільних відносин, що є цілісним утворенням, яке складається з елементів, що трансформуються один в одного в процесі взаємодії, заслуго-

вує уваги. Узагальнення розрізнених елементів в загальну для них логічно структуровану систему норм права значно полегшить їх правозастосування. Проте, сьогодні ні законодавець, ні науковці не змогли запропонувати законопроект, який відповідав би реаліям сьогодення. Напевно, це справа часу і законодавець прийде до прийняття відповідного кодифікованого нормативно-правового акту, а поки здійснюватиме приведення законодавчого масиву у відповідність з Цивільним кодексом України і гармонізуватиме українське законодавство з нормативно-правовими актами Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності.

Таким чином, проведене дослідження історичного генезису правової охорони інтелектуальної власності дозволяє умовно поділити історичний шлях законодавства про інтелектуальну власність на етапи:

1-й етап – зародження (період Античності III ст. до н.е. - II ст.)

2-й етап – становлення (період Середньовіччя V-XVII ст.)

3-й етап – розвиток (період Нового часу XVII-XIX ст.)

4-й етап – удосконалення і приведення у відповідність з соціально-економічним та політичним розвитком (з XIX - дотепер).

На нашу думку, такий поділ історичного шляху розвитку правової охорони інтелектуальної власності дозволить у подальшому більш поглиблено досліджувати ці питання і вносити відповідні пропозиції.

Отже, підсумовуючи можна зробити висновок, що сьогодні право інтелектуальної власності максимально наближене до міжнародних стандартів та в основному відповідає вимогам міжнародних угод, у ньому використані найновіші досягнення правової науки і воно постійно вдосконалюється. Тобто, в Україні існують належні умови для ефективного захисту суб'єктивних прав інтелектуальної власності. Проте подальше вдосконалення правового регулювання інтелектуальної власності дозволить остаточно сформулювати інтелектуальне право як відносно само-

стійний комплексний інститут українського права, що в значній мірі полегшить застосування інтелектуально-правових норм з метою реалізації права на інтелектуальну власність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новик Ю.И. Психологические проблемы правового регулирования. –Мн: Изд-во БГУ, 1989. –346 с.
2. Вишневецкий Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета: возникновение и развитие авторского и патентного права. – Ленинград: «Наука», 1990. -205 с.
3. Дроб'язко В.С., Дроб'язко Р.В. Право інтелектуальної власності: Навчальний посібник. –К.: Юрінком Інтер, 2004. –512 с.
4. Пиленко А.А. Право изобретателя. –М., 2005. –779 с.
5. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник. –М.: «Теис», 1996. -704 с.
6. Пиленко А.А. Право изобретателя. –М., 2005. -779 с.
7. Вишневецкий Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета: возникновение и развитие авторского и патентного права. – Ленинград: «Наука», 1990. -205 с.
8. Право інтелектуальної власності: Підручник /За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. - К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2002. -624 с.
9. Мельник В. Історико-правові аспекти виникнення та розвитку законодавства стосовно авторського права в Україні // Інтелектуальна власність. –2004. -№ 1. –С.8-11.
10. Колесников А.Л. Об истории разработки Патентного закона 1924 г. // Вопросы изобретательства. –1989. -№ 8. –С.18-22.
11. Дроб'язко В.С., Дроб'язко Р.В. Право інтелектуальної власності: Навчальний посібник. –К.: Юрінком Інтер, 2004. –512 с.
12. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. –2003. -№ 11. –Ст.461.
13. Ніколаєнко С. Проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування щодо

захисту прав інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. –2007. -№ 2. –С.4-14.

14. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник. –К.: Знання, 2006. –413 с.

15. Орлюк О. Захист прав інтелектуальної власності: проблеми правозастосування // Інтелектуальна власність. –2007. -№ 2. – С.24-29.

16. Кодекс интеллектуальной собственности Франции. -М.: ВПНИПИ, 1997. –137 с.

17. Шестаков Д.Ю. Интеллектуальная

собственность в системе российского права и законодательства // Российская юстиция. - 2000. -№ 5. -С.22.

18. Проект Кодексу України про інтелектуальну власність від 07.06.2004 р., реєстр. № 5620 /Народні депутати Тарасюк Б.І., Зварич Р.М.

19. Абдуліна І. Кодекс про інтелектуальну власність зачекає? // Інтелектуальна власність. –2005. -№ 2. –С.61.

Головкова О.М. Генезис правовой охраны интеллектуальной собственности // Форум права. - 2008. -№ 1. –С.92-98 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08gomoiv.pdf>

Виконано аналіз правового захисту інтелектуальної власності, взаємозв'язку минулого та сучасного; визначена періодизація процесу розвитку правового захисту результатів інтелектуальної діяльності людини.

Головкова О.Н. Генезис правовой охраны интеллектуальной собственности

Выполнен анализ правовой охраны интеллектуальной собственности, взаимосвязи прошлого и настоящего; определена периодизация процесса развития правовой охраны результатов интеллектуальной деятельности человека.

Golovkova O.M. Genesis of a right protection of the intellectual property

The analysis of legal safeguard of intellectual property, intercommunication past and present tense is devoted; certainly division into the periods of process of development of legal safeguard of results of man's intellectual activity it is determined.